

Деркач В.В.

ТИПОЛОГІЯ ЛЕКСИЧНИХ СИНОНІМІВ У ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Метод і стиль М.Коцюбинського сформувались на основі засвоєння традицій критичного реалізму української класичної літератури під впливом революційно-демократичних ідей Т. Шевченка, під багатогорним впливом українського фольклору. Літературна спадщина М.Коцюбинського розцінюється як найвище досягнення української прози. Його мовна творчість, поряд з мовною творчістю І. Франка та Лесі Українки, по праву вважається вершиною розвитку українського художнього слова.

Багатство і розмаїтість словникового складу та експресивних відтінків української мови знаходить своє яскраве відображення в індивідуальній творчій манері письменника, зокрема, у широкому і багатогорному використанні М.Коцюбинським лексико-синонімічних засобів.

Словник художніх творів М. Коцюбинського характеризується надзвичайним багатством. Але глибина, переконливість і виразність художнього відтворення дійсності і правдивого зображення письменником картин, образів, ситуацій забезпечується не самим кількісним багатством авторського словника, а ґрунтуються, насамперед, на вдумливому підході автора до слова, на його вмільому доборі значень та смислових і стилістичних відтінків слова, тобто на майстерному використанні синонімічних засобів і можливостей загальнонародної мови.

Найширше і найрізноманітніше представлені у творах М.Коцюбинського синоніми тих двох лексико-граматичних розрядів, які становлять основну і найважливішу частину "будівельного матеріалу" мови – дієслова й іменники. Хоч прекрасні зразки застосування синонімів знайдемо ми у М. Коцюбинського і серед слів інших морфологічних категорій, їх синонімічні ряди не мають такої розгалуженості й різноманітності, як, наприклад, дієслівні.

Велика розгалуженість і багатогранність дієслівних синонімічних рядів зумовлена тим, що на означення близьких по смислу дій і станів письменник залучає у свої твори не лише слова з літературної мови, але і з розмовно-народної, з просторіччя і навіть з говірок. Завдяки майстерності письменника, кожний із цих синонімів знаходить у контексті своє місце, бо застосування його підпорядковується ідейно-художньому замислові і майже завжди виправдане відповідними умовами його фразового оточення.

"Говорити" - "казати". Найширше і найзагальніше акт мовлення означає дієслово **"говорити"**, а тому ми виділяємо його як центральне, навколо якого групуються в синонімічний ряд інші, близькі до нього значення дієслова.

Своїм значенням дієслово **"казати"** не завжди може заступати синонім **"говорити"**. воно виступає як рівноцінний синонім до **"говорити"** тільки в тих випадках, коли йдеться не про загальне визначення акту мовлення, а лише про його здійснення, наприклад: *"Поки Харитя **говорила** ті слова, в біленькій голівці її промайнула думка: як-то нема кому **жати**?"* [II, 5].

Швидко розповідь дитини письменник передає метафоричним синонімом **"щебетати"**. Приємна емоційність цього синоніма дозволяє авторові підкреслити ширість розповіді й піднесений настрій того, хто оповідає: *"Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя **щебетала**:*

Хіба я не сказала вам, матінко..." [II, 9].

*" А Василько весело **щебетав**, оповідаючи свої пригоди в лісі"* [II,16].

Відтінок невиразності акту мовлення письменник відтворює синонімом **"мимрити"**: *"Він (Роман) ставав на дорозі, щось **мимрив** під носом, щось міркував..."* [I, 17];" – *Ну й доля! .. – **мимрить** далі Хо тоном роздратування. – Кожне уявляє собі мене, як хоче"* [II,33].

У значенні, дуже близькому до **"мимрити"**, М.Коцюбинський вживає лексеми **"бубоніти"** і **"бурчати"**, які, крім значення деякої невиразності мови, звичайно, передають невдоволення чи роздратування особи, що висловлює вголос свої думки: різняться вони між собою відтінченням ступеня названого почуття: *- Ну й доля, ну й люди! Але мене злість розбира!.. – **бубонить** старий собі в бороду...* [II,33].

*- Скучно на світі, нудно на світі... скрізь повно страхополохів...- **мимрить** старий у роздратуванні* [II, 46].

Для кожного конкретного випадку означення акту мислення М.Коцюбинський шукає найбільш точне, виразне й гостре слово. Коли ж синонімічно слово не покриває собою характеристичний відтінок протікання акту мислення (наприклад, його тривалість чи раптовість, послідовність чи випадковість), письменник вдається до образно – експресивних зворотів та словосполучень, які синонімічно заступають "дієслова мислі": *"І чого він ходить до мене, отой ворохобник ? – **промайнула думка** в голові Макара Івановича"* [II, 40].

В окремих випадках для уточнення одного синоніма М.Коцюбинський ставить поряд другий, дуже близький до попереднього значення, і цим самим підсилює і увиразнює поняття, означуване даними синонімами: *"Адже давно вже рішила я почати нове життя. І почну, і кінець на тому, і нічого **мислити**, і ні над чим **міркувати**..."* [II,33].

Дієслово **"розважити"** тепер рідко вживане у значенні, синонімічному до **"думати"**, виступає на означення роздуму персонажа над яким –небудь важким для вирішування питанням, що займає його увагу: *"Ярина... випрохала собі три дні, **розважити** все та **поміркувати**..."* [II, 32].

У тканині художніх творів М.Коцюбинського синоніми органічні, бо використання їх ґрунтується на прекрасній обізнаності письменника з багатствами і різноманітністю розмовно-народної лексики й фразеології, на майстерному поєднанні слова-синоніма з іншими компонентами його фразового оточення:

- **Не журіться, мамо! Не плачте!** Адже ж Бог добрий, мамо! [П, 5].
- *Може, мати плачуть, що нема з ними Василька; може, батько журяться та сумні-сумні сидять край столу і не їдять вечері* [П,13].
- *Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали* [П,9].
- *Пташки ущухли, звірина причаїлась, малі комашки завмерли в траві* [П, 49].
- *І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів* [П, 24].

У кількісному відношенні іменникова синоніміка творів М.Коцюбинського не набагато поступається перед дієслівною. Але ряди синонімів-іменників не мають тієї широти семантико-стилістичних відтінків, яку ми спостерігаємо, аналізуючи дієслівну синоніміку письменника. Це пояснюється тим, що ряди співвідносних іменників формуються із слів – синонімів, які розрізняються в переважній більшості випадків стилістично.

Так, синоніми "**вид**" і "**обличчя**" стилістично нейтральні. Таким же стилістично нейтральним у даному ряді є синонім "**лице**". Наприклад: "**Лице** земляне. Губи чорні, зморщені, ніби зібрані на шнурочок".

Але з суфіксом на означення здрібнілості –еньк- цей синонім перетворюється з нейтрального в емоційно-забарвлений з відтінком особливої пестливості, ніжності: "*Смугляве личенько розчервонілося, повні уста розтулилися – вся увага її була звернена на роботу*" [П,5].

Стан душевного болю і неспокою людини, що зумовлює скорботні її переживання, безрадісні думи письменник передає за допомогою синонімів "**сум**" і "**смуток**", наприклад: "*Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати*" [П, 14]; "*Ох, той козик! Він нагадає Дмитрикові стільки прикrostей, стільки смутку, що Дмитрик не може дивитися на його*" [П, 22]; "*В кімнаті – як в улику: гучний гомін молодих голосів бринить усіма тонами радості й смутку*" [П, 43].

Нерідко зустрічаються у творах М.Коцюбинського іменники-синоніми "**мука**" і "**страждання**", які означають моральні або фізичні болі людини в результаті якоїсь пригоди або переживання:

- *Що варте життя моє перед необмеженим морем людського страждання?* [П, 33].

Боже, яка мука стояти отак на роздоріжжі й не знати, кудю йти!..[П, 34].

Прикметники виконують найчастіше функцію додаткової характеристики предметів, функцію, більше за інші зв'язану з потребами уточнення того, що само собою належної точності може і не мати.

У співвідносних смислових рядах поряд з прикметниками-синонімами ми розглядаємо в окремих випадках і близькі до них за значенням дієприкметники. Відокремлювати дієприкметники від синонімічних їм прикметників недоцільно тому, **по-перше**, що у творах письменника їх небагато, до того ж, слова цих морфологічних груп мають багато спільних рис і, виконуючи найчастіше функцію атрибутивного члена речення, дуже близькі за характером свого стилістичного призначення в художній мові. **По-друге**, дієприкметник, втрачаючи дієслівні ознаки, вільно переходить до категорії прикметників, що також переконує нас у доцільності розглядати разом синонімічні прикметники і дієприкметники:

- *Любо глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали от одної роботи до другої* [П,4].
- *І Ярина бачить уже свої білі, випечені руки худими, чорними від праці, бачить красу свою змарнілу, зів'ялу, чує в грудях хоре, розбите серце, а за плечима смерть...*[П, 34].
- *Ось, волочучи кайдани, покволом, віками цілими, проходять люди, забиті, залякані люди, і не насмілюються звести очі на Хо, глянути страхові в вічі...*[П, 25].

Розглядаючи синоніміку прикметників у творах М.Коцюбинського, можна констатувати, що це не випадковий збіг близькозначних слів, а ціла система старанно дібраних співвідносних за їх семантикою слів, які підпорядковуються завданню художньо-реалістичного відтворення ситуацій і образів. Наприклад:

- *Все навкруги було таке радісне, веселе, що з пам'яті Дмитрикової вилетіли десь і мати, й наказ її сидіти вдома, він не помітив, як самі ноги, озуті в здорові зашкарублі чоботи, винесли його на вулицю* [П,16-17].

Представлені у творах М.Коцюбинського також і синоніми-прислівники. Прислівникова синоніміка письменника спрямована як на відтворення тонких смислових нюансів, так і на урізноманітнення контексту шляхом добору близькозначних слів різного звучання:

- **Вільніше** зітхнув старий страх, і радісно й легко зробилося в нього на серці [П, 49].

Таким чином, можна зазначити, що М.Коцюбинський використовує синоніми у своїх творах не тільки для урізноманітнення контексту, вони несуть на собі ще і певне смислове навантаження. Використовуючи кращі надбання класичної літератури, старанно вивчаючи народну мову, постійно дбаючи про удосконалення своїх творів, М.Коцюбинський підніс українську літературну мову на новий, вищий ступінь розвитку.

Література

1. Михайло Коцюбинський. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1977. – 501 с.
2. Михайло Коцюбинський. Подарунок на іменини. – К.: Веселка, 1989. – 335 с.